

<http://dx.doi.org/10.16926/p.2018.27.72>

Ewa KULA

dr hab. prof. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

e-mail: ewa.kula@ujk.edu.pl

Wsparcie finansowe uczniów szkół średnich w świetle protokołów posiedzeń Rady Wychowania Publicznego w latach 1845–1850

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, Rada Wychowania Publicznego, Warszawski Okręg Naukowy, wsparcie finansowe uczniów.

Rada Wychowania Publicznego, naczelną instytucją oświatową Królestwa Polskiego, nazywana „najwyższą zwierzchnością szkolną”, funkcjonowała w latach 1833–1867. Powołana została 30 września 1833 r. na podstawie ustawy szkolnej zatwierdzonej 15 lipca tego roku przez cara Mikołaja I. Ustawa ta była narzędziem pozwalającym przekształcić system oświaty w Królestwie Polskim w taki sposób, aby zniesiona została jego odrębność w stosunku do Cesarstwa. Miał to być jeden z ważniejszych elementów pełnej rusyfikacji Królestwa w ramach represji podjętych przez rosyjskie władze oświatowe po upadku powstania listopadowego. Istotną rolę w realizacji tych planów powierzono Radzie Wychowania Publicznego. Nadzorowała ona wówczas funkcjonowanie około 900 elementarnych szkół rządowych, około 100 elementarnych szkół prywatnych, 70 szkół rzemieślniczo-niedzielnich oraz około 10 pełnych szkół średnich (gimnazjów) i 20 niepełnych szkół średnich (tzw. obwodowych). Utworzenie w grudniu 1839 r. Warszawskiego Okręgu Naukowego zwiększyło kompetencje Rady¹.

¹ Do nieco poszerzonych kompetencji Rady należało: 1. Omawianie projektów nowych praw i przepisów; 2. Przygotowywanie raportów ogólnych i specjalnych dotyczących szkolnictwa w Królestwie Polskim; 3. Interpretowanie przepisów w dziedzinie oświaty; 4. Przygotowywanie budżetów Warszawskiego Okręgu Naukowego; 5. Zakładanie instytucji oświatowych i naukowych oraz sprawy związane z ich bytem materialnym; 6. Nadzór nad organizowaniem, zakładaniem i zamykaniem szkół prywatnych oraz udzielanie zezwoleń na prywatne nauczanie;

Przejęła ona szereg uprawnień należących wcześniej do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Wśród różnych spraw wnoszonych pod obrady Rady przez instancje nadrzędne, takie jak Namiestnik Królestwa Polskiego, Minister Oświecenia Publicznego, Rada Administracyjna Królestwa Polskiego, Minister Sekretarz Stanu Królestwa Polskiego, czy też kuratorzy innych okręgów naukowych, spora grupa wniosków dotyczyła uczniów. Należały tu kwestie dotyczące stypendystów wysyłanych z Królestwa Polskiego na uniwersytety Cesarstwa, sprawy zobowiązań finansowych uczniów szkół średnich wobec szkół, sprawy kar dyscyplinarnych stosowanych wobec uczniów itp. Obradom Rady w omawianym okresie przewodniczył kurator, którym był generał major Mikołaj Okuniew², a wiceprezesem był generał major Paweł Muchanow³. Skład Rady uregulowany został zatwierdzonym przez ministra aktem prawnym dopiero w 1842 r. Oprócz prezesa i wiceprezesa do Rady wchodził naczelnik administracji Warszawskiego Okręgu Naukowego, dwaj przedstawiciele Kościoła rzymskokatolickiego, dwaj radcowie etatowi, dwaj prezesi konsystorza ewangelickiego, oraz członkowie honorowi, których liczby dokument nie ograniczał⁴.

7. Sprawdzanie kwalifikacji nauczycieli szkół półwyższych, średnich i niższych; 8. Nadzór nad przygotowaniem podręczników i pomocy naukowych; 9. Prowadzenie śledztw w sprawach wykroczeń i nadużyć urzędników i nauczycieli oraz sprawy karności szkolnej; 10. Udzielanie pochwał i nagan, patentów szkolnych, nagród i promocji uczniów do klas wyższych; 11. Opiniowanie w sprawach emerytur, zwalnianie urzędników, oddawanie pod sąd urzędników, nauczycieli i innego personelu oświatowego; 12. Zaopatrywanie szkół w pomoce naukowe; 13. Zawieranie kontraktów z dostawcami; 14. Cenzura z wyjątkiem periodyków i gazet; 15. Nadzór nad legatami i zapisami prywatnymi na cele oświatowe; 16. Nadzór nad handlem książkami, 17; Rozpatrywanie wszelkich spraw wniesionych przez kuratora; 18. Urządzenie dozoru nad szkołami elementarnymi; 19. Podejmowanie decyzji w sprawie zwolnienia ubogich uczniów od opłat szkolnych; 20. Zmiany w zakresie programów szkolnych; 21. Zatwierdzanie podziału przedmiotów pomiędzy nauczycieli gimnazjów ogólnych i gimnazjum realnego; 22. Nadzór nad działalnością Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa. T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1817–1915)*, Warszawa 1929, s. 34–35; *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, oprac. E. Kula, A. Massalski, t. 1, lata 1845–1846, Łódź – Kielce 2014, s. 11–12.

² Mikołaj Okuniew (1788–1850), wyznania prawosławnego. Generał major/lejttnant armii rosyjskiej, uczestnik kampanii napoleońskiej i wojny polsko-rosyjskiej w l. 1830–1831. Od 1837 r. członek Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego. W latach 1839–1850 kurator WON. *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim...*, s. 11.

³ Paweł Muchanow (1798–1871), wyznania prawosławnego, generał major armii rosyjskiej. Uczestnik wojny polsko-rosyjskiej w l. 1830–1831. W 1832 r. objął stanowisko dyrektora Komisji Kwaterunkowej w Warszawie. Od 1849 r. pracował w Kuratorium Warszawskiego Okręgu Szkolnego jako członek jego kierownictwa, a od marca 1851 r. jako kurator. W 1856 r. został mianowany dyrektorem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych i pełnił obowiązki do 1861 r. Tamże, s. 13.

⁴ Tamże, s. 12.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są decyzje Rady dotyczące różnych form wsparcia finansowego uczniów w latach 1845–1850, tj. w czasie, kiedy uprawnienia Rady Wychowania Publicznego były największe. Należy wyjaśnić, że nowa ustawa szkolna, zatwierdzona przez cesarza 31 sierpnia 1840 r., ograniczyła władzę dyrektorów gimnazjów. Jak wyjaśnił kurator M. Okuniew w poufnym liście do ministra Siergieja Uwarowa⁵, wprowadził taki zapis w ustawie, bowiem nie mógł na nich polegać, ponieważ dokonywali nadużyć, które stały się tradycją⁶.

Na początku omawianego okresu, 9 sierpnia 1845 r. najwyższym rozporządzeniem podzielono Królestwo Polskie na pięć guberni. Tym samym w Warszawskim Okręgu Naukowym było od tego roku pięć dyrekcji szkolnych: Warszawska, Radomska, Lubelska, Płocka i Augustowska⁷. Protokoły posiedzeń Rady z tego okresu zostały opracowane i wydane w języku oryginału w dwóch tomach⁸. Dotychczas nie udało się odnaleźć protokołów posiedzeń Rady z lat 1833–1845. Jeśli chodzi o protokoły z lat następnych, tj. 1851–1860, znajdujące się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu, czekają one na opracowanie i opublikowanie. Nie natrafiono niestety na informacje dotyczące protokołów posiedzeń z ostatnich siedmiu lat działalności Rady, tj. 1861–1867.

Wspomniane decyzje Rady Wychowania Publicznego z lat 1845–1850 można podzielić na trzy grupy. Pierwsza obejmowała zwolnienia z opłaty szkolnej uczniów, których ubóstwo było udokumentowane zaświadczeniem władz oświatowych, druga grupa to przyznawanie stypendiów w ramach istniejących zapisów fundacyjnych, natomiast trzecia dotyczyła kwestii uregulowania opłat, czyli chesnego, za naukę w różnych typach szkół.

Zgodnie z zapisem Najwyżej zatwierdzonej *Ustawy dla gimnazjów, szkół obwodowych tudzież elementarnych Okręgu Naukowego Warszawskiego* z 31 sierpnia 1840 r., opłata od ucznia szkoły obwodowej wynosiła 50 złp rocznie, zwolnione zaś od niej były dzieci urzędników po przedstawieniu świadectwa ubóstwa. Świadectwa takie były honorowane dopiero po wydaniu w tej kwestii decyzji

⁵ Siergiej Siemionowicz Uwarow (1786–1855), w latach 1833–1849 minister oświaty Imperium Rosyjskiego. Autor formuły „prawosławie, samowładztwo, ludowość” (самодержавие, православие, народность). W celu zmniejszenia liczby studentów z warstw niższych dwukrotnie zwiększył odpłatność za studia. Ю.М. Сокольский, *Цари и министры*, Изд. Полигон, Санкт Петербург 2002, s. 388.

⁶ K. Poznański, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei*, t. 3. *Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861*, Warszawa 2004, s. 107.

⁷ *Sprawozdanie zastępcy kuratora P. Muchanowa o stanie ogólnych zakładów naukowych Okręgu Naukowego Warszawskiego w roku szkolnym 1844/45*, [w:] *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870*, opr. K. Poznański, Warszawa 1993, s. 105–107.

⁸ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim...*; *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 2, Lata 1848–1850, wybór i oprac. E. Kula i A. Massalski, Łódź – Kielce 2015.

Rady Wychowania Publicznego. Opłata od uczniów gimnazjum różniła się od tej za naukę w szkołach obwodowych, bowiem wprawdzie w pierwszych czterech klasach gimnazjum wynosiła podobnie jak w szkole obwodowej 50 złp, ale w trzech wyższych klasach należało opłacać po 200 złp na rok⁹. Szczegóły dotyczące terminu uiszczania opłat regulowały obowiązujące wówczas przepisy z 1834 r.¹⁰

Decyzją Rady Wychowania Publicznego z dnia 8 sierpnia 1845 r. ustalono nowe stawki opłat za naukę w szkołach średnich Królestwa Polskiego. Zatwierdzono wówczas dodatkowe przepisy *O otwarciu szkół realnych*, w których zalecano ograniczenie liczby szkół ogólnych i przekształcenie ich w realne¹¹. Chodziło o skierowanie większej liczby młodzieży Królestwa do szkół realnych, których ukończenie nie dawało uprawnień do podjęcia studiów. Z tego też powodu podwyższono opłaty w gimnazjach i szkołach filologicznych, a obniżono je w szkołach realnych¹². Od opłat tych postanowiono również nikogo nie zwalniać, za wyjątkiem uczniów pobierających stypendium niższe niż opłata szkolna.

Zwrot opłaty za czas nauki w wyższych klasach gimnazjum decyzją Rady przysługiwał jedynie uczniom, którzy po ukończeniu gimnazjum wstąpili do uniwersytetów imperium rosyjskiego w celu uzyskania uprawnień nauczycielskich lub podjęli studia w innych wyższych szkołach rosyjskich albo wstąpili do stanu duchownego¹³.

Dla zilustrowania rozmiarów omawianego zjawiska przedstawiono w tabeli 1 przykładowe liczby uczniów korzystających w 1845 r. z całkowitego zwolnienia od opłaty szkolnej z powodu udokumentowanego ubóstwa.

Wykaz nie uwzględnia szkoły we Włocławku, ponieważ po likwidacji szkoły powiatowej w tym mieście w 1840 r. jej działalność w omawianym roku jeszcze nie została wznowiona. Od jesieni 1845 r. działała tam szkoła powiatowa realna¹⁴.

⁹ Zob. § 54 *Ustawy w: Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*. Wydział Oświecenia (dalej: ZPA WO), t. 2, Warszawa 1868, s. 237–285.

¹⁰ *Wyciąg z instrukcji dotyczącej części ekonomicznej instytutów naukowych*. ZPA WO, t. 3, Warszawa 1868, s. 201–203.

¹¹ J. Schiller, *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa 1998, s. 67.

¹² Stawki różnicowano w podziale na klasy, i w ramach klas szkolnych każdy stan płacił inną stawkę. W szkole powiatowej realnej była to kwota 3 rbs rocznie, w szkołach wyższych realnych w pierwszych czterech klasach po 4 rbs, a w klasach V i VI – 6 rbs. W szkołach powiatowych filologicznych synowie szlachty opłacać mieli po 6 rbs rocznie, synowie urzędników pochodzenia szlacheckiego po 3 rbs rocznie, synowie nieszlachty – 10 rbs. Za naukę w gimnazjach filologicznych w klasach I–IV synowie szlachty opłacać mieli po 8 rbs rocznie, synowie urzędników pochodzenia szlacheckiego po 4 rbs rocznie, uczniowie pochodzenia nieszlacheckiego po 15 rbs. Natomiast w klasach V–VII synowie szlachty opłacali po 20 rbs rocznie, synowie urzędników pochodzenia szlacheckiego po 10 rbs, a uczniowie pochodzenia nieszlacheckiego po 45 rbs rocznie. *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim...*, s. 228.

¹³ Tamże.

¹⁴ S. Chodyński, *Szkoły oo. pijarów w Radziejowie i Włocławku*, Włocławek 1911, s. 33–34.

Tabela 1. Liczba uczniów zwolnionych od opłaty szkolnej w zestawieniu z ogólną liczbą uczniów w szkole w 1845 r.

Szkoła	Liczba uczniów	Liczba uczniów zwolnionych od opłaty	% uczniów zwolnionych od opłaty
Rawa szk. powiat.	94	25	26,5
Biała szk. powiat.	132	59	44,7
Opole szk. powiat.	65	49	75,3
Hrubieszów szk. powiat.	91	39	42,8
Sandomierz szk. powiat.	145	57	39,3
Piotrków gimn.	377	241	63,9
Kalisz szk. powiat.	313	99	31,6
Szczebrzeszyn szk. powiat.	262	131	50,0
Sieradz	202	50	24,7
Warszawa gimn. gubern.	564	223	39,5
Warszawa II gimn.	461	119	25,8
Siedlce szk. powiat.	317	139	43,8
Łomża	333	42	12,6
Mariampol	39	13	33,3
Warszawa 2 szk. powiat.	102	44	43,1
Warszawa 3 szk. powiat.	134	35	26,1
Łowicz	142	69	48,5
Pułtusk szk. powiat.	158	31	19,6
Lipno	106	40	37,7
Kielce szk. powiat.	333	91	27,3
Suwałki gimn.	300	91	30,3
Lublin gimn.	307	98	31,9
Warszawa 1 szk. powiat.	107	62	57,9
Łęczycza szk. powiat.	204	51	25,0
Końskie szk. powiat.	64	1	1,5
Łuków szk. powiat.	95	27	28,4
Radom gimn.	532	182	34,2
Wieluń	153	35	22,8
Płock	475	123	25,8

Źródło: *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870*, opr. K. Poznański, Warszawa 1993, s. 118, 407–441; A. Massalski, *Collegium Gostomianum. Szkoła średnia w Sandomierzu 1773–1914*, t. II, Sandomierz 2002, s. 121; A. Massalski, *Szkoły średnie rządowe męskie w Ziemi Kielecko-Radomskiej w latach 1833–1862*, Kielce 2001, s. 139; *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim...*, passim.

Największy odsetek uczniów zwolniono od opłaty szkolnej w 1845 r. w szkole powiatowej w Opolu Lubelskim (75,3), natomiast najmniej – 1 uczeń (1,5% ogólnej liczby uczniów) zwolniony został od opłaty w szkole powiatowej w Końskich.

Nie zawsze Rada akceptowała wnioski przedstawione pod obrady w tym zakresie. Negatywnie zaopiniowano wniosek o zwolnienie od opłaty szkolnej i przyznanie zasiłku Pawłowi Rybarczukowi, uczniowi Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie. Wyjaśniono w uzasadnieniu decyzji 8/20 stycznia 1845 r., że przepisy nie przewidują zwolnienia od opłaty uczniów tej szkoły i w związku z tym nie przewidziano dla nich zasiłków¹⁵. Odmawiano zwolnień od opłaty szkolnej także synom urzędników bez rangi. Z tego powodu nie został zwolniony od tych kosztów uczeń 3 szkoły powiatowej w Warszawie, syn kancelisty warszawskiego urzędu celnego, a także uczeń szkoły powiatowej w Łukowie, syn archiwisty kancelarii naczelnika powiatu radzyńskiego czy też uczeń szkoły powiatowej w Rawie, którego ojciec był ekspedytorem poczty w Rawie¹⁶. Stanowiska zajmowane przez ojców wymienionych uczniów pozostawały poza tabelą rang urzędniczych. W przypadku wniosków zbiorowych z protokołów nie dowiadujemy się, kto konkretnie nie został zwolniony od opłaty. Wniosek dotyczący 191 uczniów gimnazjum radomskiego nie został w całości zaopiniowany pozytywnie. Zaznaczono bowiem w protokole, że 18 uczniom zwolnienia takiego odmówiono¹⁷.

Nie miała natomiast Rada wątpliwości w przypadku wniosku Zarządu Warszawskiego Okręgu Naukowego w sprawie zwolnienia od opłaty ucznia gimnazjum łomżyńskiego, Karola Olędzkiego, którego ojciec Michał Olędzki¹⁸ był starszym nauczycielem w tej szkole i w tym czasie miał rangę radcy dworu.

Z analizy protokołów wynika, że Rada Wychowania Publicznego honorowała wszystkie zapisy fundacyjne i przyznawała stypendia, jeśli tylko uczniowie lub studenci odpowiadali warunkom zapisu. Nawet jeżeli mogły pojawiać się wnioski o przyznanie stypendium osobom nie spełniającym wskazań fundatorów, decyzja Rady w omawianym okresie była odmowna. W 1846 r. stypendia Warszawskiego Okręgu Naukowego były umieszczone przy Warszawskiej Kasie Powiatowej, Radomskiej Kasie Powiatowej, Lubelskiej Kasie Gubernialnej, Płockiej Kasie Gubernialnej oraz Augustowskiej Kasie Gubernialnej. W większości zapisy zawierały zastrzeżenia, że stypendia przeznaczone są dla dzieci rodziny

¹⁵ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim...*, s. 41.

¹⁶ Tamże, s. 46, 137, 162.

¹⁷ Tamże, s. 286.

¹⁸ Michał Olędzki (1794–1861) pochodził ze szlachty województwa augustowskiego. Był wyznania rzymskokatolickiego. Po ukończeniu studiów na Uniwersytecie Warszawskim z tytułem magistra uczył języków klasycznych oraz historii powszechnej i języka polskiego w szkołach średnich Warszawy, Łomży i Pułtuska. Od 1855 r. był inspektorem szkół rządowych i prywatnych w Warszawskim Okręgu Naukowym. Emeryturę uzyskał w 1858 r. A. Massalski, *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Warszawa 2007, s. 305–306.

fundatora. Czasem zapis był bardziej szczegółowy. Na przykład przy Płockiej Kasie Gubernialnej było osiem stypendiów Ubysza dla dzieci z rodziny fundatora, ale w przypadku braku kandydatów z tej rodziny zapisano, iż mogą je otrzymać dzieci z rodziny herbu „Cholewa”¹⁹. Ksiądz Andrzej Ubysz, kanonik płocki, zapisał aktem z 11 września 1641 r., na fundusz edukacyjny młodzieży z jego rodziny sumę 10 000 złp²⁰.

Stypendia przyznawano również uczniom Szkoły Rabinów. Między innymi na wniosek dyrektora II gimnazjum w Warszawie Rada decyzją z 10 stycznia 1848 r. przyznała stypendia w wysokości po 30 rbs Henrykowi Gendlerowi, Foristowi Lemanowi, Judzie Luksenbergowi, Maurycemu Kasiusowi i Szaji Sterlingowi²¹.

Zdarzył się przypadek, kiedy Rada Wychowania Publicznego na posiedzeniu 4 stycznia 1849 r. zwróciła uwagę dyrektorowi gimnazjum gubernialnego w Radomiu oraz inspektorowi szkoły powiatowej w Sandomierzu, że przedstawione przez nich kandydatury do stypendium są niezgodne z rozporządzeniem byłej Komisji Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego z 21 października 1835 r. Nie określono w decyzji Rady rodzaju nieprawidłowości, polecono jednak przygotowanie wniosków o stypendia dla dwóch innych kandydatów²².

Na posiedzeniach Rady Wychowania rozpatrywano także raporty o postępach uczniów i studentów pobierających stypendia. W przypadku niewystarczających osiągnięć pozbawiano zainteresowanych stypendium. Były jednak wyjątki, kiedy pozostawiano stypendium, jeśli nawet uczeń nie przeszedł do następnej klasy, jeśli przyczyną była choroba. Tak postąpiono w stosunku do ucznia Szkoły Wyższej Realnej w Kielcach, Jana Krawczyńskiego. Z powodu „rozstrojonego zdrowia” decyzją Rady z 12/24 września 1849 r. utrzymano przyznane mu stypendium w wysokości 54 rbs 75 kop. srebrnych rocznie²³.

Jeśli chodzi o stypendia dla studentów, należy wyjaśnić, iż w omawianym okresie przysługiwały one wyłącznie młodzieży z Królestwa Polskiego, studiującej w uniwersytetach lub innych szkołach wyższych na terenie imperium rosyjskiego. Po upadku powstania listopadowego w ramach restrykcji politycznych zamknięto Uniwersytet Warszawski i wszystkie szkoły wyższe, a także starsze klasy szkół średnich. W związku z pilną potrzebą wykształcenia nauczycieli szkół średnich car zatwierdził uchwałę, zezwalającą na posyłanie przez 6 najbliższych lat po 10 stypendystów do Petersburga i Moskwy na koszt rządu Królestwa

¹⁹ *Sprawozdanie zastępcy kuratora P. Muchanowa...*, s. 105–107.

²⁰ W 1859 r. procent od kapitału, powiększony oszczędnościami, wynosił 214 rbs 22 kop. sr. Szczegóły dotyczące warunków i zasad dysponowania środkami na przyznawanie stypendiów zob.: „Dziennik Urzędowy Guberni Radomskiej” 1859, nr 17, s. 181–182.

²¹ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 2, Lata 1848–1850, wybór i oprac. E. Kula i A. Massalski, Łódź – Kielce 2015, s. 10.

²² Tamże, s. 171.

²³ Tamże, s. 269.

Polskiego. Wtedy też, w sierpniu 1835 r. nawiązano do wcześniejszych postanowień, by bezwzględnie egzekwowane były decyzje Rady Administracyjnej Królestwa, zabraniające młodzieży Królestwa Polskiego studiowania na zagranicznych uniwersytetach²⁴. Należy podkreślić, iż zasada ta była w omawianym okresie ściśle przestrzegana.

Kwestię tę podniesiono ponownie w marcu 1845 r., kiedy car zatwierdził *Przepisy dodatkowe dla zarządu Okręgu Naukowego Warszawskiego*, zastrzegając jednocześnie, że nie podlegają one publikacji, powinny jedynie służyć jako wytyczne dla zarządzania Warszawskim Okręgiem Naukowym. W punkcie 6 *Przepisów...* zaznaczono, że przy wysyłaniu do rosyjskich uniwersytetów najlepszych wychowanków gimnazjów dawać należy pierwszeństwo dzieciom urzędników i szlachty, zwalniając ich z obowiązku odśłużenia określonej liczby lat za otrzymane tam wykształcenie, „jeżeli rząd nie będzie ich potrzebował”. W uwagach zawarto wyjaśnienie, iż wydanie specjalnych przepisów o zmianie obecnych rządowych stypendiów studenckich pozostawia się wzajemnemu uzgodnieniu Namiestnika Królestwa z Ministrem Oświecenia Publicznego²⁵.

Stypendyści Królestwa Polskiego, studiujący na uniwersytetach rosyjskich w omawianym okresie, tj. w latach 1845–1850, zwracali się niekiedy z prośbą do Rady Wychowania o przyznanie im środków finansowych na podróż do uniwersytetu. Między innymi decyzją Rady z 29 maja/10 czerwca 1850 r. przyznano pieniądze na podróż z Warszawy do Sankt Petersburga stypendyście Władysławowi Dębickiemu, studiującemu prawo na Uniwersytecie w Petersburgu. Pieniądze, jak zapisano w protokole posiedzenia Rady, pochodziły ze środków na utrzymanie stypendystów Królestwa Polskiego w wyższych uczelniach imperium²⁶.

Do Rady Wychowania wpłynęło też w maju 1845 r. pismo od kuratora Moskiewskiego Okręgu Naukowego w sprawie zwrócenia Uniwersytetowi Moskiewskiemu kwoty 78 rbs 79 ½ kop. sr, wypłaconej na koszty podróży wychowankowi Królestwa Polskiego, kształcącego się w Moskwie, Janowi Wnorowskiemu, który otrzymał urlop i zgodę na wyjazd do Królestwa na leczenie²⁷.

Kwestię stypendiów rządowych uregulowano dopiero w 1857 r. ustawą o stypendiach rządowych w Warszawskim Okręgu Naukowym²⁸. Przewidziano dwa rodzaje stypendiów: dla biednych uczniów oraz drugi rodzaj dla uczniów

²⁴ K. Poznański, *Pierwsi polscy stypendyści z Królestwa Polskiego w rosyjskich uniwersytetach po powstaniu listopadowym (1835–1842)*, [w:] *Virginibus puerisque*, t. 1, *Z dziejów szkolnictwa i oświaty w XVIII–XX wieku*, pod red. E. Kuli i M. Pękowskiej, Kielce 2011, s. 137–150.

²⁵ Tenże, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagañ i nadziei*, t. 3, s. 223.

²⁶ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 2, s. 381.

²⁷ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 1, s. 147.

²⁸ *Ustawa o stypendiach rządowych w Okręgu Naukowym Warszawskim z 7/19 września 1857 r.* ZPA WO, t. 4, Warszawa 1868, s. 265–279.

odznaczających się szczególnymi zdolnościami do nauk matematycznych i technicznych. W tym drugim przypadku chodziło o wsparcie dla wykształcenia budowniczych, inżynierów cywilnych, mechaników, chemików, agronomów, malarzy, rzeźbiarzy i nauczycieli w tych gałęziach nauk i sztuk, stąd mogli je otrzymać uczniowie gimnazjum realnego w Warszawie, szkół wyższych realnych, Szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie oraz Instytutu Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie. Stypendium dla uczniów biednych wynosiło 100 rbs rocznie, a dla szczególnie zdolnych – 150 rbs. Wspomnianą ustawą zarezerwowano również środki w celu przyznawania stypendiów uzdolnionym uczniom na studia zagraniczne pod warunkiem odpracowania w służbie rządowej 6 lat²⁹.

Młodzież z Królestwa Polskiego pojawiła się w uczelniach Francji, Belgii, Szwajcarii i Niemiec dopiero w efekcie rewolucji 1905 r.³⁰ Wyjazdy te ułatwiała zorganizowana pomoc finansowa i organizacyjna polskiego społeczeństwa, nie były one bowiem wspierane ze środków publicznych. Jednak każdy, kto po ukończeniu studiów na Zachodzie chciał wrócić do Królestwa Polskiego i tu podjąć pracę, musiał przedtem pojechać do któregoś z uniwersytetów rosyjskich (mógł to być również funkcjonujący w latach 1870–1915 Cesarski Uniwersytet Warszawski), w celu uzyskania dyplomu „potwierdzającego” uprawnienia do wykonywania zawodu lekarskiego, prawniczego czy nauczycielskiego³¹.

Odrębną grupą spraw podejmowanych podczas obrad Rady Wychowania były kwestie dotyczące uregulowania czesnego. 24 lutego 1845 r. Rada przyjęła do wykonania zalecenie kuratora Warszawskiego Okręgu Naukowego, aby zgodnie z postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z 4 października 1833 r. uczniowie wnosili opłatę za naukę w gimnazjach i szkołach powiatowych w dwóch terminach, tj. na początku każdego półrocza, ale tylko za czas pobierania nauki w szkole. Uczniowie porzucający szkołę po pierwszym półroczu oraz rozpoczynający naukę dopiero od II półrocza nie byli obowiązani płacić za cały rok szkolny. Zadaniem Rady Wychowania było więc anulowanie już wpłaconych pieniędzy, które należało wpłacającym zwrócić, a także egzekwowanie należności, które nie zostały uiszczone. Anulowano m.in. opłatę od dwóch uczniów 3 szkoły powiatowej w Warszawie, Rajmunda Zajączkowskiego i Franciszka Kazulaka. Rada postanowiła zwrócić im opłatę po 3 rbs 75 kop. sr.

²⁹ Tamże.

³⁰ J. Dybiec, *Studia zagraniczne Polaków w latach 1795–1918 i wydawnictwo raportów o ich przebiegu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 5, Kraków 2003, s. 61–74.

³¹ Dorota Zamojska podaje przykłady osób, które po studiach medycznych i prawniczych w uniwersytetach w Heidelbergu, Berlinie, Uniwersytecie Jagiellońskim zmuszone były „wzmocnić” uzyskane tam dyplomy studiami w Charkowie, Kijowie, Moskwie, Kazaniu, Petersburgu. Zob.: D. Zamojska, *Rola uczelni rosyjskich w kształtowaniu kadry profesorskiej akademickich szkół państwowych II RP*, [w:] *Akademie nauk. Uniwersytety. Organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, pod red. L. Zasztowta, Warszawa 2013, s. 263–270.

z powodu ich udokumentowanego ubóstwa³². W maju 1845 r. przedstawiono Radzie raport o zwolnieniu od opłaty w roku szkolnym 1843/44 uczniów gimnazjum radomskiego, którzy chcieli kształcić się na duchownych. Ponieważ jednak nie przedstawili zaświadczenia o wstąpieniu do stanu duchownego, Rada Wychowania Publicznego zaleciła Rządowi Gubernialnemu Radomskiemu egzekucję tych należności³³.

Do kłopotliwych należały sytuacje, kiedy opłata czesnego wpływała do kasy, a uczniowie nie zgłaszali się do szkoły. Jedną z takich okoliczności była powodem, dla którego magistrat warszawski wystąpił do Rady Wychowania z wnioskiem o zgodę na wyłączenie kwot czesnego za uczniów Rauszera i Ciempielewicza, którzy nie zjawili się w gimnazjum. Przy tej okazji Rada zaleciła, aby opłacać czesne za uczniów dopiero po ich zgłoszeniu się do szkoły³⁴.

Postanowieniem Rady Administracyjnej Królestwa z 29 listopada/11 grudnia 1838 r. zwalniano od opłaty szkolnej tych uczniów najwyższych klas gimnazjalnych, którzy po ukończeniu nauki podejmowali studia w uniwersytetach rosyjskich. Na tej podstawie Rada na posiedzeniu 10/22 maja 1848 r. wydała polecenie Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu zwrócenia opłaty szkolnej w wysokości 30 rbs Janowi Zaruskiemu³⁵ za ostatni rok kształcenia się w gimnazjum w Suwałkach, ponieważ, jak zapisano, był on aktualnie studentem Uniwersytetu w Sankt Petersburgu³⁶.

Podczas obrad Rady Wychowania podejmowano także decyzje w sprawach o zasięgu krajowym. Wpłynął mianowicie 29 lipca 1845 r. między innymi wniosek namiestnika Królestwa Polskiego, aby obywatele Królestwa, którzy nie mają tu na stałe mieszkających ani pracujących krewnych, nie mogą być dopuszczane do instytucji edukacyjnych Królestwa. Rada poleciła, po zatwierdzeniu wniosku, rozesłać go do wszystkich zwierzchników szkół³⁷. Przyczyną takiej decyzji było najprawdopodobniej osiedlanie się Polaków z guberni zachodnich Imperium Rosyjskiego w Królestwie na czas nauki ich dzieci w szkołach średnich.

Szkoły średnie we wspomnianych guberniach zdominowane były przez polską szlachtę. Do 1863 r. odsetek uczniów pochodzenia szlacheckiego wahał się od osiemdziesięciu do dziewięćdziesięciu procent ogółu. Po wykryciu

³² *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 1, s. 68.

³³ Tamże, s. 104.

³⁴ Tamże, s. 221.

³⁵ Jan Zaruski (1831 – po 1862), wyznania rzymskokatolickiego, syn urzędnika z woj. lubelskiego. Po ukończeniu gimnazjum w Suwałkach i Kursów Prawa w Warszawie studiował na wydziale prawa w Uniwersytecie w Sankt Petersburgu. Po ukończeniu studiów w 1854 r. pracował w Sądzie Kryminalnym gub. lubelskiej i równolegle jako nauczyciel prawa w gimnazjum w Lublinie w l. 1858–1861. A. Massalski, *Słownik biograficzny...*, s. 474–475.

³⁶ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 2, s. 68.

³⁷ *Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń*, t. 1, s. 221–222.

sprzysiężenia Konarskiego zaostrzony został kurs polityczny w guberniach zachodnich w latach 1839–1840. Polscy nauczyciele, przeniesieni na emeryturę lub do szkół w centralnej i azjatyckiej części Rosji oraz na lewobrzeżnej Ukrainie, zastępowani byli rosyjskimi kadrami. Spowodowało to znaczne obniżenie poziomu nauczania w tych szkołach, ponieważ przybywali tu nawet nieposiadający kwalifikacji nauczycielskich. Poza tym nagonka na Polaków zamieszkałych w guberniach zachodnich powodowała u części nauczycieli rosyjskich dość negatywne podejście do uczniów z polskich rodzin³⁸.

Decyzje Rady Wychowania Publicznego, omówione powyżej, podejmowane były na przestrzeni pięciu lat: 1845, 1846, 1848, 1849 i 1850. Był to krótki okres, ale z zapisów w protokołach posiedzeń Rady wynikało, że dość zasadniczo przestrzegano obowiązujących przepisów, dotyczących stosowania wsparcia finansowego dla uczniów i studentów zarówno wtedy, kiedy pieniądze pochodziły z kasy państwowej jak i wówczas, gdy chodziło o przyznawanie stypendiów z prywatnych fundacji. Poza tym był to czas, kiedy rosyjskie władze oświatowe dopiero przygotowywały się do prawnego uregulowania zasad przyznawania stypendiów rządowych, co ostatecznie miało miejsce w 1857 r.

Bibliografia

Źródła drukowane

„Dziennik Urzędowy Guberni Radomskiej” 1859, nr 17.

Manteuffel T., *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1817–1915)*, Warszawa 1929.

Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń, oprac. E. Kula, A. Massalski, t. 1, lata 1845–1846, Wyd. Marron, UJK, Łódź – Kielce 2014.

Rada Wychowania Publicznego w Królestwie Polskim w latach 1845–1850. Protokoły posiedzeń, t. 2, Lata 1848–1850, wybór i oprac. E. Kula i A. Massalski, Wyd. Marron, UJK, Łódź – Kielce 2015.

Sprawozdanie zastępcy kuratora P. Muchanowa o stanie ogólnych zakładów naukowych Okręgu Naukowego Warszawskiego w roku szkolnym 1844/45, [w:] *Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870*, opr. K. Poznański, Wyd. APS, Warszawa 1993.

Ustawa o stypendiach rządowych w Okręgu Naukowym Warszawskim z 7/19 września 1857 r. ZPA WO, t. 4, Warszawa 1868.

Wyciąg z instrukcji dotyczącej części ekonomicznej instytutów naukowych. ZPA WO, t. 3, Warszawa 1868.

³⁸ L. Zashtowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 268–269.

Opracowania

- Chodyński S., *Szkoły oo. pijarów w Radziejowie i Włocławku*, Drukarnia Diecezjalna, Włocławek 1911.
- Dybiec J., *Studia zagraniczne Polaków w latach 1795–1918 i wydawnictwo raportów o ich przebiegu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 5, Kraków 2003.
- Massalski A., *Collegium Gostomianum. Szkoła średnia w Sandomierzu 1773–1914*, t. II, Wyd. Komitet Obchodów 400-lecia Collegium Gostomianum, Sandomierz 2002.
- Massalski A., *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Wyd. RYTM, Warszawa 2007.
- Massalski A., *Szkoły średnie rządowe męskie w Ziemi Kielecko-Radomskiej w latach 1833–1862*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2001.
- Poznański K., *Pierwsi polscy stypendyści z Królestwa Polskiego w rosyjskich uniwersytetach po powstaniu listopadowym (1835–1842)*, [w:] *Virginibus puerisque*, t. 1, *Z dziejów szkolnictwa i oświaty w XVIII–XX wieku*, pod red. E. Kuli i M. Pękowskiej, Wyd. UJK, Kielce 2011.
- Poznański K., *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei*, t. 3. *Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861*, Wyd. APS, Warszawa 2004.
- Schiller J., *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Wyd. IHN PAN, Warszawa 1998.
- Сокольский Ю.М., *Цари и министры*, Изд. Полигон, Санкт Петербург 2002 [Sokolnickij J.M., *Cary i ministry*, Izd. Poligon, Sankt Peterburg 2002].
- Zamojska D., *Rola uczelni rosyjskich w kształtowaniu kadry profesorskiej akademickich szkół państwowych II RP*, [w:] *Akademie nauk. Uniwersytety. Organizacje nauki. Polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, pod red. L. Zasztowta, Wyd. IHN PAN, Warszawa 2013.
- Zasztowt L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Wyd. IHN PAN, Warszawa 1997.

Financial support for high school students in the light of the minutes from the Public Education Board meetings 1845–1850

Summary

The Public Education Board, the primary educational institution of the Kingdom of Poland, also called “the supreme school authority”, functioned in the years 1833–1867. It took over a number of competencies formerly held by the Government Commission for Religious Denominations and Public Education. This paper attempts to analyse the Board's decisions regarding various forms of financial support for students in the years 1845–1850. Said resolutions can be divided into three groups. The first included exemptions from school fees for pupils whose poverty was well

documented by a certificate from education authorities. The second group featured all cases of granting scholarships under preexisting foundation regulations. Finally, the third batch was concerned with regulating fees, i.e. tuition fees in various types of schools. The entries found in the minutes of the Board's meetings evidence that the provisions governing the use of financial support were strictly followed, regardless whether the source of the funds was the Government or some private foundations.

Keywords: Kingdom of Poland, The Public Education Board, Warsaw Scientific District, financial support for students.